

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДВНЗ “ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”

ВОРОБЕЦЬ ОЛЕКСІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК 811.161.2: 81'367.633: 81'37: 81'367

**ПРИЙМЕННИКОВО-СУБСТАНТИВНИЙ КОМПЛЕКС
У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Івано-Франківськ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального і германського мовознавства Інституту філології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор,
академік НАПН України

Кононенко Віталій Іванович,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”, професор,
завідувач кафедри загального і германського
мовознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Іваницька Ніна Лаврентіївна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, професор,
завідувач кафедри германської та слов’янської
філології;

кандидат філологічних наук, доцент

Томусяк Людмила Миколаївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, доцент
кафедри сучасної української мови.

Захист відбудеться “25” травня 2012 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79).

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” за адресою: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79.

Автореферат розісланий “24” квітня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,

доцент Н. Я. Тишківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки речення розглядається у власне-синтаксичному, семантико-синтаксичному, семантичному (глибинному), комунікативному і функціональному ракурсах. Із семантико-синтаксичного погляду структурна модель речення характеризується диференційними семантико-синтаксичними відношеннями, на ґрунті яких утворюються основні синтаксеми, що проектують специфіку поєднання значення і форми компонентів речення в конкретній мові.

Різні аспекти структури, семантики й функціонування реченнєвих одиниць досліджували Й. Ф. Андерш, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, С. Я. Єрмоленко, Н. Л. Іваницька, В. І. Кононенко, О. С. Мельничук, М. В. Мірченко, О. В. Падучева, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, І. І. Слинько, Ю. С. Степанов, Ч. Філлмор, Н. Хомський, К. Ф. Шульжук та інші.

Складність семантичної структури речення полягає у природі смислу речення, у якому можна виділити три рівні його репрезентації – денотативний, логіко-семантичний і семантико-синтаксичний. Денотативний пов'язаний із реальними ситуаціями, тобто референтами і відношеннями між ними, логіко-семантичний – з логічними структурами, зокрема поняттями і відношеннями між ними, семантико-синтаксичний – з семантико-синтаксичними структурами, тобто лексико-семантичними компонентами і відношеннями між ними.

У зв'язку з відзначеним виправданими є міркування А. П. Загнітка, який у семантичній структурі речення розмежовує два компоненти: субстанційний та екзистенційний. На відміну від субстанційного, екзистенційний компонент речення – це здебільшого валентнозумовлювальний предикат, а розглянуті семантичні ролі валентнозумовлених компонентів належать до основного складу речення, що у мовленнєвій сфері зазнає певної модифікації чи інтерпретації, внаслідок чого семантично елементарне речення перетворюється на неелементарне. Носіями окремих пропозицій постають детермінанти, зв'язок яких із реченням базується на детермінантному зв'язку.

Поняття семантичної структури речення ґрунтується на ідеї вияву його змістової сторони, тобто смислу, в певному абстрагуванні від його зовнішнього оформлення. У зв'язку з цим семантичну структуру речення розглядають як інваріант, спільне об'єднання низки формально неоднотипних, але однотипних зі змістового боку конструкцій, тобто таких, які відображають однотипні реальні ситуації. Особливістю семантичної структури речення є орієнтація на його номінативну сутність, завдяки чому речення співвідноситься зі словом і деякими розрядами словосполучень, з одного боку, і відрізняється від останніх, які називають лише окремі елементи дійсності, здатністю позначати ситуацію – з іншого.

Характерно, що, описуючи семантичну і формально-граматичну будову речення, науковці звертались до різних ярусів організації реченнєвої структури. Відомі мінімальні двоярусні концепції, у яких виділяється позначуваний

різними термінами ярус значення (смислу) і ярус синтаксичного оформлення, та максимальні чотириярусні концепції, що включають власне-семантичний, формально-граматичний, семантико-синтаксичний і власне-комунікативний рівні. У пропонованому дослідженні неелементарне речення вважається одиницею з багаторярусною організацією. Аналіз передбачає залучення двох ярусів: власне-семантичного (глибинного) та семантико-синтаксичного.

З огляду на те, що речення, його структура, яка утворює єдність поверхневого і глибинного змісту, є сферою функціонування синтаксично налаштованих елементів, а отже, багатоаспектною одиницею, де взаємодіють формальні, семантичні та синтаксичні ознаки реченнєвих сутностей, прийменниково-субстантивний комплекс (далі ПСК) визначається з погляду багатоаспектності речення, при цьому особлива увага приділяється власне семантико-синтаксичному виміру.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена відсутністю комплексного дослідження речень української мови із ПСК з позицій семантичного синтаксису; вмотивована тим, що у сучасній україністиці статус речень із ПСК залишається неоднозначним і немає чіткого окреслення семантико-синтаксичних модифікацій; а також тим, що визначення функціонально-семантичного потенціалу ПСК у структурі речення, зокрема у двоядерній предикативній системі, потребує комплексного підходу, урахування багатоплановості їх семантико-синтаксичної характеристики, що супроводжується складністю встановлення різних компонентів двоядерної предикативної системи, зокрема детермінантів і поширювачів. Активізація прийменникових досліджень відповідає проблематиці Міжнародного наукового проекту “Слов’янські прийменники в синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках реалізації державної наукової програми “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” і відповідає профілеві наукових планів кафедр української мови та загального і германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” “Українська літературна мова у її взаємодії з південно-західними говорами” та “Сучасні проблеми семантики”. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 10 від 26 травня 2009 року), а також Науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 49 від 23 червня 2009 року).

Мета дисертаційної роботи – з’ясувати семантико-синтаксичну організацію речень української мови із прийменниково-субстантивним комплексом, що функціонує в ролі об’єктива та інструменталія, репрезентує каузальну, темпоральну та локативну семантику в складі двоядерної предикативної системи.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розглянути теоретичні засади визначення лінгвістичного статусу прийменниково-субстантивного комплексу;
- 2) схарактеризувати прийменник як формально-граматичний показник вираження семантичних відношень;
- 3) окреслити прийменниково-субстантивний комплекс як потенційно-самостійний смисловий репрезентант речення;
- 4) визначити функціонально-семантичні параметри прийменниково-субстантивного комплексу з об'єктним та інструментальним значенням;
- 5) проаналізувати семантико-синтаксичні модифікації прийменниково-субстантивного комплексу з каузальною, темпоральною та локативною семантикою.

Об'єкт дослідження – прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення.

Предметом аналізу є функціонально-семантичні параметри та семантико-синтаксичні модифікації прийменниково-субстантивного комплексу у структурі речення.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта і поставлені в дисертаційній роботі завдання зумовили комплексне використання методів. Застосування дескриптивного методу із притаманними йому наборами зовнішньої і внутрішньої інтерпретації дало можливість встановити зв'язки аналізованих речень із позамовними явищами та одиницями інших рівнів, диференціювати різновиди конструкцій та виявити їх семантику, узагальнити спостереження над зібраним фактичним матеріалом. При окресленні семантико-синтаксичних характеристик ПСК, відношень семантичного комплексу як із предикатом, так із суб'єктною та об'єктною зонами у глибинній структурі досліджуваних речень використано методики моделювання і компонентного аналізу. Звернення до трансформаційної методики сприяло виявленню семантичного потенціалу як окремих ПСК, так і синтаксичної конструкції в цілому.

Матеріалом дослідження слугувала спеціально укладена картотека, що налічує близько 15000 речень із прийменниково-субстантивним комплексом. Для аналізу методом суцільної вибірки було взято 6000 прикладів (1000 конструкцій із об'єктною семантикою, 1000 – з інструментальною семантикою, 1500 – із каузальною семантикою, 1500 – із темпоральною семантикою та 1000 – із локативною семантикою). Фактичний матеріал дібраний із художніх творів українських письменників ХХ – початку ХХІ століть, частково публіцистичних текстів, використано матеріали інтегрованої лексикографічної системи “Словники України” (версія 4.1), а також змодельовані автором одиниці.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній: 1) вперше здійснено системний і багатоаспектний аналіз природи українських неелементарних речень із ПСК, окреслено лінгвістичний статус зазначеного семантичного комплексу; 2) всебічно розкрито специфіку функціонально-семантичних параметрів ПСК у вираженні об'єктива та інструменталія; 3) схарактеризовано семантико-синтаксичні модифікації ПСК із каузальною, темпоральною та локативною семантикою.

Теоретичне значення дисертації. Висновки та узагальнення виконаного дослідження сприятимуть з'ясуванню проблем лінгвістичного статусу речень із ПСК, їхнього семантичного і синтаксичного функціонування, теорії моделювання речень. Теоретичні положення можуть використовуватись при подальшому вивченні взаємодії плану змісту речення і його формально-граматичної структури, співвідношення семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних компонентів структурної моделі речення. Спроектвані в дисертації принципи аналізу семантико-синтаксичної структури речень з ПСК можуть послуговувати під час розв'язання питань функціональної та категорійної граматики української мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при написанні підручників та навчальних посібників із граматики української мови, при читанні лекційних та спеціалізованих курсів із синтаксису, проведенні спецсемінарів, факультативних занять із сучасної української мови, а також при укладанні синтаксичних словників.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й практичні результати апробовані на Міжнародній науковій конференції “Граматичні читання VI” (Донецьк, 3–4 лютого 2011), XIV Всеукраїнській ономастичній конференції “Українська онімія в часі і просторі” (Івано-Франківськ, 26–27 травня 2011), Всеукраїнській науковій конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича (1935–2003) “Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу” (Житомир, 13 травня 2011), Всеукраїнській науковій конференції “Туцький діалект: минуле і сучасність” (Коломия – Івано-Франківськ, 18–19 травня 2010), а також на щорічних науково-звітних конференціях та наукових семінарах кафедри загального і германського мовознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (Івано-Франківськ, 2009–2011).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації висвітлено у семи публікаціях, з-поміж яких колективна монографія “Предикат у структурі речення” і 6 одноосібних статей, надрукованих у затверджених наукових фахових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (230 позицій), списку використаних джерел (75 позицій), додатків (32 сторінки). Загальний обсяг роботи становить 243 сторінки, з яких основного тексту – 178 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано стан вивчення наукової проблеми, сформульовано мету і завдання роботи, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, його джерельну базу, висвітлено наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації, зазначено кількість публікацій, що відображають загальну концепцію виконаної дисертації.

У *першому розділі* “**Прийменниково-субстантивний комплекс: теоретичні засади**” розглянуто теоретичні основи виділення ПСК як семантико-синтаксичного компонента речення, окреслено лінгвістичний статус прийменника як складового елемента ПСК, визначено роль предиката у формуванні семантико-синтаксичної структури речення із семантичним комплексом.

Аналіз теоретичних концепцій щодо інтерпретації прийменника в системному корпусі української мови дає змогу відзначити, що для повноцінної участі у складі ПСК прийменник, залежно від композиційного складу семантичного комплексу, має відповідати характерним рисам препозитива. Тому прийменник розглядаємо як складовий компонент ПСК, що наділений, по-перше, лексико-граматичним значенням та здатністю позначати відношення між об'єктами реальної дійсності, по-друге, відносною самостійністю у складі ПСК.

ПСК кваліфікуються як семантичні одиниці, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні властивості і які мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанціального, так і предикатного плану. Формально ці компоненти структурної моделі речення являють собою поєднання двох елементів: прийменник + субстантив = ПСК відповідної моделі $[P_{raep} + S_x]^1$, яка залежить від якісного і кількісного складу семантичного комплексу. Наприклад: *Пробував Ягнич **через старпома** вивідати, наскільки це далеко зайшло* (О. Гончар) – модель ПСК [через + S_2] – об'єктна синтаксема; *Щоправда, для страхових спілок ми пропонували створити систему рефінансування через уповноважений банк **із використанням кредитних ресурсів НБУ*** (Дзеркало тижня) – модель ПСК [із використанням + $Adj_2 + S_2$] – інструментальна синтаксема; *Просто з **делікатності** не наважувались утруждати безпосередньо* (О. Довженко) – модель ПСК [з + S_2] – каузальна синтаксема; *Може, вперше з **часів спільних мандрів** з маленьким Лучуком* (П. Загребельний) – модель ПСК [з часів + $Adj_2 + S_2$] – темпоральна синтаксема; *Ночами **заграва тривожних днів / лягала злотим відблиском на бані*** (Юрій Клен) – модель ПСК [на + S_6] – локативна синтаксема.

Враховуючи різноаспектні граматичні характеристики, ПСК розглядається як складне, внутрішньо суперечливе поєднання двох компонентів: з одного боку, прийменника, який уживається і як семантичний елемент, що суттєво впливає на семантику комплексу, і як формально-граматичний показник синтаксичного зв'язку; з іншого – субстантива як стабільної одиниці, яка наділена лексичними і морфологічними ознаками,

¹ **Перелік умовних скорочень:** Adj – прикметник (ад'єктив); $Adj_1, Adj_2 \dots Adj_x$ – відмінкові форми ад'єктивів; caus – каузальна семантика; conj – сполучник; I – інструменталь; instr – інструментальна семантика; L – локатив; loc – локативна семантика; M – модальний комплекс; N – іменник; $N_1, N_2 \dots N_x$ – відмінкові форми іменників; O – об'єктив; obj – об'єктна семантика; P – пропозиція; pl – множина; Praep – прийменник (препозитив); Pron – займенник; $Pron_1, Pron_2 \dots Pron_x$ – відмінкові форми займенників; S – речення; S_x – субстантив; sing – однина; temp – темпоральна семантика; V – verbum – дієслово (вербатив); V_f – особова форма дієслова; констр. – конструкція.

зумовленими непрямым відмінком, але яка виявляє свою семантичну і синтаксичну природу лише в єдності з прийменником.

Семантична організація ПСК залежить від: 1) композиційного та якісного складу компонентів, які входять до комплексу; 2) позиційного розміщення ПСК відносно предиката (лівобічна та правобічна позиції, ініціальна та кінцева позиції); 3) функціонально-рольових параметрів комплексу, яким притаманна як субстанціальна, так і предикатна природа; 4) моделі ПСК, загальний вигляд якої – [Praep + S_x], причому модель ПСК має здатність до ускладнення ад'єктивним комплікатором [через + Adj₄ + Adj₄ + S₄], субстантивним комплікатором [завдяки + S₃ + S₃].

ПСК, входячи у семантико-синтаксичну структуру речення, вступає у тісний взаємозв'язок власне із предикатом, оскільки семантичне наповнення предиката неоднозначне через його вербальну прив'язаність, включення у сферу його впливу інших морфолого-синтаксичних засобів і виникнення на цій основі внутрішніх ускладнень у межах предиката і в його відношеннях на рівні речення. Синтаксичний матеріал засвідчує, що в контекстуально визначених умовах семантичний комплекс може виступати як один із компонентів речення ядерного плану, маючи значне функціональне навантаження.

Отже, ПСК інтерпретуємо як невід'ємний компонент семантико-синтаксичної структури речення, що характеризується складністю семантики та структурованою єдністю компонентів, оскільки у здатності поєднувати семантично відмінні одиниці й слід, очевидно, шукати сутність відношень предикації.

У другому розділі “Семантика прийменниково-субстантивного комплексу у світлі відмінкової граматики” на ґрунті теорії відмінкової граматики визначено функціонально семантичні параметри ПСК, його об'єктні та інструментальні функції.

Речення у своїй глибинній основі трактується як одиниця мови, що композиційно сформована з дієслова та однієї чи кількох іменних груп, кожна з яких пов'язана з вербальним компонентом відношеннями дієслівно-відмінкового плану. В інтерпретації досліджуваного ПСК із відмінковою формою зосереджено увагу на його синтаксичній та семантико-синтаксичній природі, а не лише на морфологічних показниках; на принципах теорії глибинних відмінків Ч. Філлмора репрезентовано та проаналізовано можливості рольового проектування семантичного комплексу в складі структурної моделі речення.

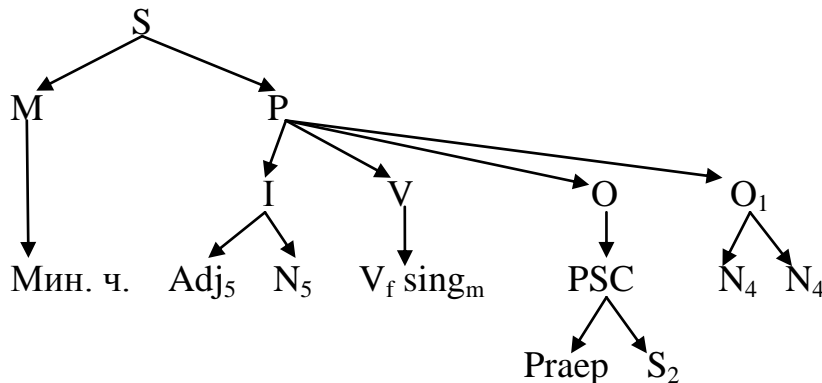
Функціонально-семантичні параметри ПСК розглянуто на основі аналізу його об'єктних та інструментальних функцій, з використанням напрацьованих теорії відмінкової граматики, а також використано власні методологічні засади, зокрема у моделюванні макету глибинної семантики речення.

Встановлено, що об'єктив – глибинний відмінок, що позначає істоту, предмет, явище та ін., на які сфокусовано дію або стан, інтерпретовані дієсловом, і що знаходиться під прямим чи опосередкованим впливом предиката.

Як приклад можна розглянути модель ПСК [в / у + S₂]: *П'яним рухом відібрав у дівчини ручку й папір* (І. Багрянний).

Макет глибинної семантики речення:

Складовий компонент реченнєвої структури *у дівчини* знаходиться у постпозиції і функціонує як субстанціальна синтаксема² із семантикою об'єктності. Водночас зміст речення з урахуванням можливостей об'єктивації смислу передбачає поглиблення кваліфікації предиката як центра пропозиційних функцій інтенційних та екстенційних відношень. Про складність цього об'єктива³ свідчить супровідна об'єктна зона⁴ *ручку й папір*, що знаходиться у залежності від предиката, але композиційно бере участь у вираженні об'єктних відношень разом із центральним об'єктивом, формулюючи цілісний диктум.

Для моделі ПСК [в / у + S_{2/4/6}] характерна найбільш розгалужена система еквівалентних ПСК зі спільною семою 'об'єкт' і функціональною роллю об'єктив, що налічує біля 60 одиниць, наприклад: **В арсеналі агентства** – інформаційні повідомлення, брошури, наліпки на скло і громадські акції (Дзеркало тижня) – ПСК [в арсеналі + S₂]; **В обставинах економічної кризи і подальшого ускладнення соціальної ситуації в країні Кремль свідомо нагнітає напруженість у відносинах із сусідніми державами в найчутливішому плані – територіальному** (День) – ПСК [в обставинах + S₂]; **В основу розрахунків** лягла динаміка підвищення вартості електроенергії (Дзеркало тижня) – ПСК [в основу + S₂]; **Просто прислав за ним уранці конвой в особі свого ординарця** (П. Загребельний) – ПСК [в особі + S₂]; **До того ж він помітив в очах утікача той недобрый полиск** (В. Шкляр) – ПСК [в очах + S₂]; **Ви повинні довести всю свою щирість у боротьбі за волю України** (В. Шкляр) – ПСК [у боротьбі за + S₄]; **Твори Чайковського у виконанні гостей** викликали в слухачів найщиріші емоції та враження (Галичина) – ПСК [у виконанні + S₂]; **В їхньому складі варто передбачити фахівців у галузі токсикології, вірусології, бактеріології, інфекційних хвороб, професійної патології, медичної екології** (Експрес) – ПСК [у галузі + S₂]; **Принцип родового спадкування князівської**

² Субстанціальна синтаксема – це мінімальна семантико-синтаксична одиниця, компонент семантичної структури речення, що проектує значення предметності.

³ Складний об'єктив – об'єктив, якому притаманна супровідна об'єктна зона, що позиціонує у відношеннях із центральним репрезентантом об'єктної семантики.

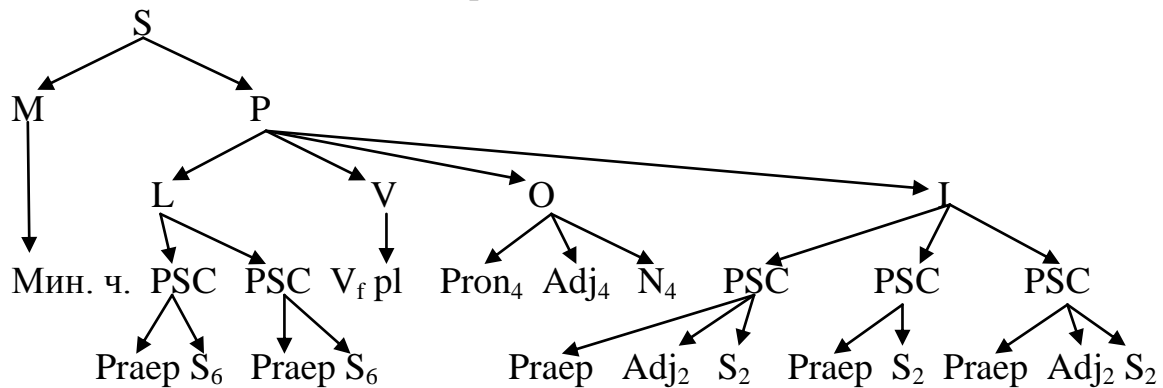
⁴ Супровідна об'єктна зона – залежна від об'єктива система компонентів із об'єктним значенням.

влади, остаточно оформлений і введений у ранг неписаного закону (Високий замок) – ПСК [у ранг + S₂] та ін.

Виходимо з того, що інструменталь – відмінок неживої сили або предмета, що бере участь у реалізації дії чи стану і трактується як знаряддя або інструмент, що має здатність репрезентувати каузальні семантико-синтаксичні відношення.

Проаналізуємо модель ПСК [з / із використанням + S₂]: *На олімпіаді в США представляли інші цікаві винаходи з використанням сонячної енергії, вітру та геотермальних джерел* (День).

Макет глибинної семантики речення:

Інструменталь з використанням сонячної енергії, вітру та геотермальних джерел можна розглядати, з одного боку, як ускладнений ПСК моделі [з використанням + Adj₂ + S₂ + S₂ + Conj + Adj₂ + S₂]. З іншого – можна інтерпретувати цей конститuent з огляду на глибинне усвідомлення семантики, як три ПСК моделі [з використанням + Adj₂ + S₂], [з використанням + S₂] та [з використанням + Adj₂ + S₂], про що свідчить спроектований макет глибинної семантики неелементарної конструкції. Правобічна кінцева позиція інструментального комплікатора свідчить про його обмеженість у процесі формування пропозиційної основи речення, причому питома вага в інформаційному аспекті вказує на доповнювальні, а не центральні відношення. На полярній позиції стосовно інструменталю розташувались ще два ПСК моделі [на + S₆] і [в + S₆] із локативною семантикою, які виступають в ролі конкретизаторів щодо місця реалізації дії. Відомо, що при незаповненості інструментальної позиції можуть створюватися інформативно імпліковані речення, які обмежують можливості експліцитності речення.

Виділено два семантичні варіанти функціонування ПСК в ролі інструменталю:

1. Варіант знаряддя дії, наприклад: *Збільшили обсяг фінансових операцій із використанням “кредитного важеля”* (Дзеркало тижня) – модель ПСК [із використанням + S₂]; *Хочемо ми того чи ні, але проблема цифрового телебачення рано чи пізно торкнеться більшості вітчизняних телеглядачів, які приймають телесигнал з допомогою звичайної побутової антени* (Високий замок) – модель ПСК [з допомогою + S₂]; *Невдовзі спостерігати за небесними тілами через телескоп зможуть не лише допитливі школярі, а й усі охочі* (День) – модель ПСК [через + S₄] та ін.

2. Варіант засобу дії, наприклад: *А потім зайнялася роботою з відновлення пошкодженого голосу **методом** мовної **фонопедії*** (День) – модель ПСК [методом + S₂]; *Так, сторона захисту збирає докази **шляхом ініціювання** слідчих дій* (Галицький кореспондент) – модель ПСК [шляхом + S₂] та ін.

Семантика інструментальності в аналізованих ПСК має доволі невизначений характер, що засвідчує неоднозначність розгляду їх як повноцінних еквівалентів пропозиції, з одного боку, але з іншого – як конструкцій з інструментальними синтаксемами, вираженими семантичними комплексами, які формують глибинний смисл речення.

У *третьому розділі* “Семантико-синтаксичні модифікації прийменниково-субстантивного комплексу в структурі речення” проаналізовано функції ПСК у складі двоядерної предикативної системи, його значення як носія каузальної, темпоральної та локативної семантики.

ПСК репрезентовано у складі двоядерної предикативної системи, тобто у поліпредикативній конструкції, що дало змогу враховувати семантичні нашарування синтаксичних компонентів і відношення між ними при окресленні ядерної семантики речення. У межах центральної семантико-синтаксичної моделі речення із ПСК розглядаємо такий семантичний комплекс у складі конструктивної моделі **S + P [P₁ (V_f) + P₂ (Praep + S_x)]**, де S – суб’єкт, P – предикативний комплекс, P₁ – основний предикат, P₂ – потенційно основний предикат.

ПСК є одним із найпоширеніших засобів вираження каузальної семантики у сучасній українській мові, виступає у функції компонента двоядерної предикативної системи, детермінанта та поширювача, причому можливе його позиціонування між двома ролями, що зумовлює семантичну поліфункціональність.

Каузальна синтаксема представляє собою неелементарний предикат, що функціонує в умовах поліпредикативних конструкцій. Перебуваючи у функції компонента семантико-синтаксичної організації речення, цей комплекс указує на безпосередні причинові відношення, пор: *Він завжди боявся жінок **через їхню балакучість*** (П. Загребельний) – модель ПСК [через + Pron₄ + S₄]; *Кожна сьома аварія на дорогах відбувається з **вини дітей*** (День) – модель ПСК [з вини + S₂]; *Він засвітився самовідданою вдячністю до завбудинку **за його суворі слова і з тим радісним сяйвом поринув у глибоку тишу** ночі* (І. Микитенко) – модель ПСК [за + Pron₄ + Adj₄ + S₄].

Розглянемо модель **S + P [P₁ (V_f) + P₂ (на + S₄) caus]**: *Як **на мене, то** треба вжити крутих заходів і замість якихось комісії послати військо і щент зруйнувати їхнє хижацьке гніздо* (З. Тулуб) – модель ПСК [на + S₄]; *Хоч він мені будує **на біду** високі – до небес – перегороди* (Д. Павличко) – модель ПСК [на + S₄]; *Навіть постіль у малім покою перетріпали вже **на його приїзд*** (І. Вільде) – модель ПСК [на + Pron₄ + S₄]. Частота вживання: 357 констр. – 23,8 % від загальної кількості 1500 прикладів фактичного матеріалу із каузальною семантикою.

Проаналізуємо речення моделі ПСК [на + Pron₄ + S₄] *На його голос під вікном старша обудилася* (О. Забужко). Семантика ситуації: рецепторні якості

особи-каузатора визначають дію агенса. Компоненти ситуації: 1) агенс; 2) дія агенса; 3) особа-каузатор; 4) причина – рецепторні якості. Складовий компонент реченнєвої структури *на його голос* конденсує потенційно основну каузальну предикацію: *Його голос прозвучав під вікном* (потенційно основна предикація) + *Старша обудилася* (основна предикація) → *Тому що його голос прозвучав під вікном, старша обудилася*. ПСК *на його голос*, обіймаючи ініціальну позицію як із формально-синтаксичного, так і з логіко-семантичного погляду, займає ядерну позицію в реченні й виступає як компонент двоядерної предикативної системи, центральний каталізатор розвитку дії, відсутність якого унеможлиблює розуміння репрезентованої ситуації.

Можна було б розглядати досліджуваний семантичний компонент, з одного боку, як детермінант чи поширювач актанта або предиката, з іншого – як повноцінний компонент двоядерної предикативної системи з потенційно основною каузальною предикацією, що підтверджують такі чинники, як-от: 1) ПСК має здатність до трансформації в повноцінну реченнєву конструкцію, що входить у структуру складного речення; 2) займає ініціальну позицію в неелементарному реченні, що є максимально сильною із семантичної точки зору; 3) відноситься до структурної моделі речення в цілому, а не до окремого компонента вищого (предиката, суб'єкта) або нижчого рівня (актантів предиката, актантів суб'єкта); 4) виступає інформаційно та інтонаційно вагомим складником, оскільки стимулює, каузує дію агенса. Отже, зараховуємо ПСК *на його голос* до складу двоядерної предикативної системи $P [P_1 (V_f) + P_2 (Praep + S_x)]$ у функції повноцінного компонента $P_2 (Praep + S_x)$ поряд із вербальним складником $P_1 (V_f)$, що притаманний цьому реченню.

Ця структурна модель речення оперує системою субмоделей із двадцяти трьох основних компонентів (для репрезентації наводимо 10 моделей):

1) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на благо} + S_2) \text{ caus}]$: *Микита чесно працює на благо народу* (О. Гончар) – модель ПСК [на благо + S_2];

2) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на випадок} + S_2) \text{ caus}]$: *На випадок дощу й для ночівлі на палубі низько опустив крила намет, перед ним потріскувало чимале багаття* (Р. Федорів) – модель ПСК [на випадок + S_2];

3) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на втіху} + S_3) \text{ caus}]$: *Санько все-таки іноді викидав коники на втіху цілій камері* (І. Багрянний) – модель ПСК [на втіху + $Adj_3 + S_3$];

4) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на грані} + S_2) \text{ caus}]$: *Ще 25 автобусів на грані повного списання зняті з рейсових перевезень* (Дзеркало тижня) – модель ПСК [на грані + $Adj_2 + S_2$];

5) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на ґрунті} + S_2) \text{ caus}]$: *Протягом останніх двох років ми почали відслідковувати в Україні випадки нападів на іноземців на ґрунті расової ненависті* (День) – модель ПСК [на ґрунті + $Adj_2 + S_2$];

6) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на догоду} + S_3) \text{ caus}]$: *Але все буде понищено й попалено на догоду новому богу* (П. Загребельний) – модель ПСК [на догоду + $Adj_3 + S_3$];

7) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на доказ} + S_2) \text{ caus}]$: *На доказ цього вчені наводять останні дослідження* (Експрес) – модель ПСК [на доказ + S_2];

8) S + P [P₁ (V_f) + P₂ (на допомогу + S₃) caus]: *Сергеев ставить на допомогу йому своє запитання* (І. Багрянний) – модель ПСК [на допомогу + S₃];

9) S + P [P₁ (V_f) + P₂ (на знак + S₂) caus]: *Тоді Ягнич на знак протесту й зовсім залишає палубу* (О. Гончар) – модель ПСК [на знак + S₂];

10) S + P [P₁ (V_f) + P₂ (на основі + S₂) caus]: *Про це можна міркувати лише на основі писемних пам'яток* (Галицький кореспондент) – модель ПСК [на основі + Adj₂ + S₂].

Каузальні моделі є способом синтаксичного ускладнення основних моделей реченнєвих структур в українському синтаксисі, що забезпечує повноправний і конкурентноздатний предикатний план. Було виявлено і проаналізовано 17 моделей речень із ПСК, що виступає у функції каузального предиката:

1. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (на + S₄) caus]; 2. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (в / у + S_{4/6}) caus];

3. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (під + S_{4/5}) caus]; 4. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (за + S_{4/5}) caus];

5. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (з / із + S_{2/4/5}) caus]; 6. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (через + S₄) caus];

7. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (згідно + S₂) caus.]; 8. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (від / од + S₂) caus];

9. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (завдяки + S₃) caus]; 10. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (волею + S₂) caus];

11. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (задля + S₂) caus]; 12. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (при + S₆) caus];

13. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (після + S₂) caus]; 14. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (заради + S₂) caus];

15. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (відповідно до + S₂) caus]; 16. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (з-за + S₂) caus];

17. S + P [P₁ (V_f) + P₂ (перед лицем + S₂) caus].

Категорія темпоральності ґрунтується на мовних одиницях, які репрезентують функціонально-семантичну зовнішньо-темпоральну та внутрішньо-темпоральну систему, компонентами якої є морфологічна категорія часу дієслова, синтаксична категорія часу речення, категорії таксису і аспектуальності. Саме у взаємодії з цими категоріями ПСК функціонує як виразник темпоральних відношень, наприклад: *Безпосередньо перед запіканням рибу можна нафарширувати підсмаженими на олії цибулею, морквою і печерицями* (День) – модель ПСК [безпосередньо перед + S₅]; *З часів Константина Великого візантійське мистецтво жило думкою, що зримий світ живих людей – лиш химера, видиво, з'ява* (П. Загребельний) – модель ПСК [з часів + S₂ + S₂]; *В кінці літа треба було відсилати Києву щорічну дань* (П. Загребельний) – модель ПСК [в кінці + S₂] та ін.

Зупинимось на моделі **S + P [P₁ (V_f) + P₂ (в / у + S_{4/6}) temp]**: *Починалася знову розмова про славетного розбійника, що саме гримів у той час на Поділлі* (С. Васильченко) – модель ПСК [у + Pron₄ + S₄]; *А як колись раз привели одного скоромника, що в середу їв, мов той цуцик* (Г. Квітка-Основ'яненко) – модель ПСК [в + S₄]; *Христос, незмінний у роках, / Прозорий, пломенем прошитий* (Юрій Клен) – модель ПСК [у + S₆]. Частота вживання: 250 констр. – 16,67 % від загальної кількості 1500 прикладів фактичного матеріалу із темпоральною семантикою.

Розглянемо предикацію ПСК із темпоральною семантикою у складі двоядерної предикативної системи на презентації конструктивної моделі **S + P [P₁ (V_f) + P₂ (в / у + S_{4/6}) temp]**, наприклад: *В дитинстві він дивився на Ісаакову ситуацію як на несерйозну* (І. Багрянний) – модель ПСК [в + S₆];

У неділю, приміром, можна було сміятися до розпуки (О. Кобилянська) – модель ПСК [у + S₄]; *В останню мить* породілля раптом покликала її, Тетяну (І. Багряний) – модель ПСК [в + Adj₄ + S₄]. Порівняймо вживання вторинних (похідних) применників на позначення часу: *в / у епоху, в / у еру, у / в боротьбі з / із / зі, у (в) зіткненні з / із / зі, у / в кінці, у / в період, у / в період між, у / в пору, у / в проміжку між, у / в процесі, у / в розквіті, у / в роки, у / в середині, у / в ході, у / в час*, наприклад: *Ми вступаємо в епоху нечуваних здійсень* (Олесь Бердник) – модель ПСК [в епоху + Adj₂ + S₂]; *В еру прав людини поруч із спільними цілями існують й спільні вороги* (День) – модель ПСК [в еру + S₂ + S₂]; *На цей час Ягайло з Вітовтом досягли великих успіхів у боротьбі з Тевтонським Орденем* (Галичина) – модель ПСК [у боротьбі з + S₅ + S₅]; *У зіткненні з поліцією загинуло шість осіб* (Західний кур'єр) – модель ПСК [у зіткненні з + S₅]; *А потім засіяти житом в кінці серпня* (О. Гончар) – модель ПСК [в кінці + S₂]; *У період дощів річка, певно, заливає долину по самісінькі кручі* (Олесь Бердник) – модель ПСК [в період + S₂]; *“Школа виконавської майстерності” діє в період між конкурсами* (День) – модель ПСК [в період між + S₅]; *У пору цвітіння (квітень-травень) милує око різнокольорове вбрання степу* (Репортер) – модель ПСК [у пору + S₂]; *У проміжку між двома світовими війнами християнська демократія не знайшла свого місця в політиці* (День) – модель ПСК [у проміжку між + Num₅ + Adj₅ + S₅]; *В процесі пристосування до неї [радіація] виживатимуть найсильніші...* (О. Гончар) – модель ПСК [в процесі + S₂]; *А тим часом молоді люди в розквіті сил гублять себе* (О. Гончар) – модель ПСК [в розквіті + S₂]; *А вже у роки незалежності експедиція під керівництвом директора Борцівського історичного музею Михайла Сохацького знайшла цілісний культурний пласт часів неоліту* (День) – модель ПСК [у роки + S₂]; *У середині року в країні сталося чергове зростання цін* (Високий замок) – модель ПСК [у середині + S₂]; *У ході конференції розглядаються питання про критичний баланс і перспективи міст* (Експрес) – модель ПСК [у ході + S₂]; *Чутки пливли, як хмари, самі собою, носились в повітрі, мов пил з квіток в час красування ниви* (М. Коцюбинський) – модель ПСК [в час + S₂].

Проаналізуємо семантику структури **В дитинстві він дивився на Ісаакову ситуацію як на несерйозну** – модель ПСК [в + S₆] (в момент t_0 А дивився на X: А не усвідомлював важливості X-а у конкретний момент t_0). Семантичний комплекс у *дитинстві* виступає в ролі компонента предикативного центру, акумулюючи потенційно основну, здатну до самостійного функціонування предикацію: *Він був дитиною* (потенційно основна предикація) + *Він дивився на Ісаакову ситуацію як на несерйозну* (основна предикація) → *Коли він був дитиною, дивився на Ісаакову ситуацію як на несерйозну*. Темпоратив знаходиться у препозиції й служить виразником конкретного моменту дії, який, з огляду на важливість інформативного наповнення, не підлягає заміні. Цей ПСК залишається на межі між компонентом двоядерної предикативної системи і самостійною реченневою одиницею, що дає змогу говорити про надпредикат.

Схарактеризовано 10 моделей речень із ПСК, що виступає у функції темпорального предиката:

1. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (в / у + S_{4/6}) \text{ temp}]$; 2. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на} + S_{4/6}) \text{ temp}]$;
3. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з + S_{2/5}) \text{ temp}]$; 4. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{за} + S_{2/4/5}) \text{ temp}]$;
5. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (о + S_{4/6}) \text{ temp}]$; 6. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{після} + S_2) \text{ temp}]$;
7. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{від} + S_2) \text{ temp}]$; 8. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{до} + S_2) \text{ temp}]$;
9. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{через} + S_4) \text{ temp}]$; 10. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{рівно} о + S_6) \text{ temp}]$.

Комплексне вивчення речень структурної моделі $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{Praep} + S_x)]$ у взаємозв'язку їхньої семантико-синтаксичної і формально-граматичної організації дає змогу виділити модель $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{Praep} + S_x) \text{ loc}]$, де ПСК виступає носієм локативної семантики, що у порівнянні з попередньо репрезентованими ПСК із каузальною та темпоральною семантикою менш активні у семантичному та формально-значеннєвому планах, однак саме із просторово визначених семантичних комплексів бере початок основна маса як причинових, так і часових ПСК, оскільки сема 'просторовість' є первинною для більшості з них.

Розглянемо модель $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з / зі / із + S_2) \text{ loc}]$: *Батько кеди з крамниці приніс* (Б. Олійник) – модель ПСК [з + S₂]; *Тато походив із Шостки Сумської області, мама була киянкою* (В. Діброва) – модель ПСК [із + S₂]; *Зі ставка вийшла, сяючи своїм золотистим, гармонійним, нічим не прикритим тілом, дівчина* (М. Бажан) – модель ПСК [зі + S₂]. Частота вживання: 149 констр. – 14,9 % від загальної кількості 1000 прикладів фактичного матеріалу із локативною семантикою.

Зупинимось на реченні моделі ПСК [з + S₂] та [із + S₂] *Чи ти зійшла з зорі, чи вийшла із провалля* (Д. Павличко). Однотипні семантичні комплекси із просторовим значенням 'напряв руху з меж локативного орієнтира' посідають правобічні позиції щодо предиката і не беруть активної участі у формуванні двоядерної предикативної системи, виступаючи у функції просторових поширювачів. З погляду семантики досліджувані ПСК є суттєвими та обов'язковими, оскільки сприяють значеннєвій цілісності структурної моделі речення.

Система еквівалентних ПСК із локативною семантикою, властива моделі ПСК [з / зі / із + S₂], об'єднує чотири різновиди:

1) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з / із \text{ відстані} + S_2) \text{ loc}]$: *З відстані одного метра імпровізація звучала неймовірно* (Високий замок) – модель ПСК [з відстані + Num₂ + S₂];

2) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з / із \text{ глибини} + S_2) \text{ loc}]$: *У визначений час із глибини хлібного лану вершинок виринає* (О. Гончар) – модель ПСК [із глибини + Adj₂ + S₂];

3) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з / із \text{ обох боків} + S_2) \text{ loc}]$: *Христові з обох боків престолу слугують два ангели з рипідами в руках* (П. Загребельний) – модель ПСК [з обох боків + S₂];

4) $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з / із \text{ обох сторін} + S_2) \text{ loc}]$: *Вона забороняє розміщення рекламних щитів з обох сторін автомобільних доріг міжнародного значення* (Репортер) – модель ПСК [з обох сторін + Adj₂ + S₂].

Визначено 5 моделей речень із ПСК, що виступає у функції локативного предиката:

1. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (y / в + S_{2/4/6}) \text{ loc}]$; 2. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{на} + S_{4/6}) \text{ loc}]$;
3. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{під} + S_{4/5}) \text{ loc}]$; 4. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (з / із + S_2) \text{ loc}]$;
5. $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (\text{від} + S_2) \text{ loc}]$.

Отже, у семантико-синтаксичній структурі речення локативні компоненти, виражені ПСК, не лише послуговуються для позначення конкретного розташування в просторі, а й беруть участь у визначенні реального суб'єкта дії чи стану, підкреслюючи та стимулюючи потенційну двозначність предикативного центру.

ВИСНОВКИ

Здійснене комплексне дослідження семантико-синтаксичної структури речень із ПСК у сучасній українській мові дало змогу зробити такі висновки та узагальнення.

1. Погляди мовознавців на семантику прийменника у різні періоди докорінно змінювалися. Мали місце спроби заперечити наявність індивідуального значення у прийменника. Згідно з характерною для класичних мов концепцією прийменники розглядалися лише як показники граматичного зв'язку між словами на синтагматичному рівні. Обґрунтовувався погляд, відповідно до якого препозитиви виконують номінативну функцію, позначають екстралінгвальні об'єкти та відношення між предметами. У дисертації поділяємо думку, що прийменники становлять лексико-граматичний клас слів, репрезентанти якого утворюють спільно з субстантивом ПСК, який позначає відповідні відношення між об'єктами реальної дійсності.

2. Лінгвістичний статус ПСК залишається невизначеним, думки провідних мовознавців щодо його функцій суттєво відрізняються. Враховуючи різноаспектні граматичні характеристики, ПСК розглядається як складне, внутрішньо суперечливе поєднання двох компонентів: з одного боку, прийменника, який уживається і як семантичний елемент, що переважно визначає семантику комплексу, і як формально-граматичний показник синтаксичного зв'язку, з іншого – іменника як субстантивної форми, яка наділена лексичними і морфологічними ознаками, зумовленими непрямим відмінком, і яка виявляє свою семантичну та синтаксичну природу лише у єдності з прийменником.

Семантична організація ПСК залежить від: 1) композиційного та якісного складу компонентів; 2) комплексного поєднання властивостей препозитива та субстантива; 3) позиційного розміщення щодо предиката (в лівобічній і правобічній, ініціальній і кінцевій позиції); 4) функціонально-рольових параметрів, яким притаманна як субстанціальна, так і предикативна природа; 5) моделі ПСК, загальний вигляд якої – $[Praer + S_x]$, причому модель ПСК має здатність до ускладнення ад'єктивним або субстантивним комплікатором.

3. Визначальне місце у формуванні семантико-синтаксичної структури речень із ПСК посідає предикат як конструктивний центр, навколо якого групуються семантико-синтаксичні компоненти речення, що є носієм активної

валентності і який проектує пасивну валентність семантико-синтаксичних відношень. Запропонована типологія предикатів на основі семантичних характеристик репрезентована з урахуванням наявності: 1) предикатів дії, 2) предикатів процесу, 3) предикатів стану, 4) предикатів якості, 5) каузальних предикатів, 6) темпоральних предикатів, 7) локативних предикатів.

4. Функціонально-семантичні параметри ПСК розглянуто на базі об'єктних та інструментальних функцій ПСК, причому аналіз здійснений за принципами теорії відмінкової граматики, використано також власні методологічні напрацювання, зокрема у моделюванні макету глибинної семантики речення.

Визначено, що об'єктив – глибинний відмінок, що позначає істоту, предмет, явище та ін., на які сфокусовано дію або стан, інтерпретовані дієсловом, і що знаходиться під прямим чи опосередкованим впливом предиката.

Дослідження об'єктива, вираженого ПСК, дало змогу виокремити чотири типи моделей: 1) модель ПСК [Praep + S₂]; 2) модель ПСК [Praep + S₅]; 3) модель ПСК [Praep + S₄]; 4) модель ПСК [Praep + S₆], які проаналізовані відповідно до запропонованої ієрархічної системи засобів вираження об'єктива. Так, із **родовим відмінком** співвідносні 71,2 % конструкцій з об'єктною семантикою (модель ПСК [без + S₂], модель ПСК [біля + S₂], модель ПСК [в / у + S₂], модель ПСК [від + S₂], модель ПСК [для + S₂], модель ПСК [до + S₂], модель ПСК [з-поміж + S₂], модель ПСК [з-посеред + S₂], модель ПСК [після + S₂], модель ПСК [проти + S₂]); із **знахідним відмінком** – 16,5 % конструкцій з об'єктною семантикою (модель ПСК [на + S₄], модель ПСК [о (об) + S₄], модель ПСК [про + S₄]); із **орудним відмінком** – 9,9 % конструкцій з об'єктною семантикою (модель ПСК [з + S₅], модель ПСК [за + S₅], модель ПСК [між + S₅], модель ПСК [перед + S₅], модель ПСК [разом з + S₅]) та із **місцевим відмінком** – 2,4 % конструкцій з об'єктною семантикою (модель ПСК [по + S₆], модель ПСК [при + S₆]).

Інструменталь – відмінок неживої сили або предмета, що відіграє визначальну роль у реалізації дії чи стану і кваліфікується як знаряддя або інструмент, що має здатність репрезентувати каузальні семантико-синтаксичні відношення.

Аналіз ПСК у функції інструменталія засвідчив наявність трьох типів моделей: 1) модель ПСК [Praep + S₂]; 2) модель ПСК [Praep + S₄]; 3) модель ПСК [Praep + S₆], які проаналізовано відповідно до запропонованої ієрархічної системи засобів вираження інструменталія. Так, із **родовим відмінком** співвідносні 55,7 % конструкцій з інструментальною семантикою (модель ПСК [з / із використанням + S₂], модель ПСК [з / із застосуванням + S₂], модель ПСК [з / із допомогою + S₂], модель ПСК [за допомогою + S₂], модель ПСК [за рахунок + S₂], модель ПСК [замість + S₂], модель ПСК [методами + S₂], модель ПСК [методом + S₂], модель ПСК [способом + S₂], модель ПСК [шляхом + S₂]); із **знахідним відмінком** – 33,7 % конструкцій з інструментальною семантикою (модель ПСК [в / у + S₄], модель ПСК [за + S₄], модель ПСК [на + S₄], модель ПСК [о / об + S₄], модель ПСК [через + S₄],

модель ПСК [крізь + S₄]) та із **місцевим відмінком** – 10,6 % конструкцій з інструментальною семантикою (модель ПСК [на + S₆], модель ПСК [по + S₆]).

5. ПСК спроектовано у складі двоядерної предикативної системи, тобто у поліпредикативній конструкції, що дало змогу врахувати семантичні нашарування синтаксичних компонентів і відношення між ними при окресленні ядерної семантики речення.

6. На позначення каузальної семантики виявлено конструктивні моделі речень із ПСК. Цей набір компонентів інтерпретаційної парадигми може бути доповнений синтаксемами, що сполучають значення каузації з контекстуально зумовленими номінаціями іншої семантики. Відповідно до цього запропонована типологія каузальної семантики, що складається із 10 позицій (причина – генезис явища, причина – перешкода, причина – результат, причина – мотив, причина – обґрунтування, причина – мета, причина – імперативність, причина – відмова, причина – умова, причина – підстава), кожна з яких вносить нові семантики у загальне причинове значення, у результаті чого утворюються модифікації відповідних семантичних відношень. Як для загального значення каузальності, так і для репрезентованих модифікацій характерною є властивість трансформації у повноцінну реченнєву конструкцію з поліпредикативною основою.

Каузальні моделі ПСК є способом синтаксичного ускладнення основних моделей реченнєвих структур, що може розглядатися як повноправний і конкурентноздатний предикативний план. Було виявлено і проаналізовано 17 моделей речень із ПСК, що виступає у функції каузального предиката.

7. Категорія темпоральності ґрунтується на лінгвістичних одиницях, які репрезентують функціонально-семантичну зовнішньо-темпоральну та внутрішньо-темпоральну систему, компонентами якої є морфологічна категорія часу дієслова, синтаксична категорія часу речення, категорії таксису і аспектуальності, поряд із якими функціонує як виразник темпоральних відношень ПСК відповідного модельного плану [Praep + S_x] temp. Схарактеризовано 10 моделей речень із ПСК, що виступає у функції темпорального предиката.

ПСК у ролі темпоративу, що входить до предикативного центру, виражає часові відношення між компонентами семантико-синтаксичної структури речення, вказуючи на одночасність або різночасність подій, явищ і на їхні кількісно-часові вияви. Семантичні модифікації темпоральної синтаксеми ґрунтуються на протиставленні одночасність – різночасність дії і часового моменту, неозначена тривалість – означена тривалість дії чи стану, заповненість – незаповненість дією часового відрізка, обмеженість – необмеженість дії в часі та її повторюваність та неповторюваність. Виявлено чотири семантико-синтаксичні модифікації речень із ПСК на позначення темпоральних відношень:

1) темпоратив, що при окресленому лексико-семантичному наповненні позначає початковий момент дії чи стану;

2) темпоратив, що проектує кінцеву точку на відрізок часу;

3) темпоратив, утворений унаслідок входження в семантико-синтаксичний зв'язок прийменника й субстантива, що позначає відрізок часу з кількісним значенням, інтерпретуючи проміжок у часі між двома подіями;

4) темпоратив, виражений ПСК, відтворює часовий проміжок між діями чи процесами, що періодично повторюються.

8. У семантико-синтаксичній структурі речення локативні компоненти, виражені ПСК, не лише служать для позначення розташування об'єктів у просторі, а й беруть участь в аналізі реального суб'єкта дії чи стану, підкреслюючи та стимулюючи потенційну двозначність предикативного центру. Проаналізовано 5 моделей речень із ПСК, що виступають у функції локативного предиката.

Виявлено, що ПСК функціонують у ролі локативно-транзитивного складника двоядерного предикативного центру, якому притаманне семантичне навантаження – показник дії. Серед цих складників виділяються:

1) транзитив, що описує шлях руху;

2) транзитив, що виражає шлях руху з подоланням перешкод.

9. Система керування двоядерною предикативною системою знаходиться під подвійним взаємовпливом; коди доступу до глибинної структури центральної пропозиції в основного предиката, що становить перше ядро двоядерного предикативного центру, й у потенційно основного предиката, що займає позицію другого ядра двоядерного предикативного центру, є різними, але реалізація їх можлива при взаємопоєднанні властивостей обох компонентів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Воробець О. Д. Предикат у відношеннях з прийменниково-субстантивним комплексом / О. Д. Воробець // Предикат у структурі речення : [монографія] ; за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – К. ; Івано-Франківськ ; Варшава : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. – С. 277–299.

2. Воробець О. Д. Прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі висловлення / О. Д. Воробець // Українознавчі студії. – № 11–12. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010–2011. – С. 128–135.

3. Воробець О. Д. Темпоральна предикація прийменниково-субстантивного комплексу / О. Д. Воробець // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 66–70.

4. Воробець О. Д. Конструктивна модель прийменниково-субстантивного комплексу [в (у) + N_x] у семантико-синтаксичній організації речення / О. Д. Воробець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту, 2011. – Вип. 57. – С. 229–232.

5. Воробець О. Д. Пропріальні лексеми у відношеннях із прийменниково-субстантивним комплексом / О. Д. Воробець // Вісник Прикарпатського

національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2011. – Вип. XXIX–XXXI. – С. 454–456.

6. Воробець О. Д. Каузальна предикація прийменниково-субстантивного комплексу / О. Д. Воробець // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / редкол. : Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 34, Ч. 1. – С. 261–270.

7. Воробець О. Д. Семантика прийменниково-субстантивного комплексу “через + субстантив у знахідному відмінку” (на матеріалі гуцульського діалекту) / О. Д. Воробець // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. – Вип. XXV–XXVI. – С. 221–225.

АНОТАЦІЯ

Воробець О. Д. Прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Івано-Франківськ, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню функцій прийменниково-субстантивного комплексу в семантико-синтаксичній структурі речення.

Здійснено системне дослідження речень української мови із прийменниково-субстантивним комплексом з позиції семантичного синтаксису, оскільки в сучасній україністиці статус речень із прийменниково-субстантивним комплексом залишається неоднозначним і немає чіткого окреслення семантико-синтаксичних модифікацій. Визначено функціонально-семантичний потенціал прийменниково-субстантивного комплексу у структурі речення, зокрема у двоядерній предикативній системі.

У роботі обґрунтовано лінгвістичний статус прийменниково-субстантивного комплексу, охарактеризовано прийменник як формальний показник вираження семантичного відношення; визначено функціонально-семантичні параметри прийменниково-субстантивного комплексу із об’єктним та інструментальним значеннями; проаналізовано семантико-синтаксичні модифікації прийменниково-субстантивного комплексу з каузальною, темпоральною та локативною семантикою.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення є одним із ключових компонентів, нерідко комплікаторів її моделі.

Дисертаційне дослідження постає відкритим джерелом інформації, яке розширює межі подальших наукових зацікавлень дослідників семантичного синтаксису.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, прийменниково-субстантивний комплекс (ПСК), предикат, прийменник,

модель, двоядерна предикативна система, об'єктив, інструменталь, каузальна семантика, темпоральна семантика, локативна семантика.

АННОТАЦІЯ

Воробець А. Д. Предложно-субстантивний комплекс в семантико-синтаксическій структурі предложения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – ГВУЗ “Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника”, Ивано-Франковск, 2012.

Диссертация посвящена исследованию функций предложно-субстантивного комплекса в семантико-синтаксическій структуре предложения.

Осуществлено системное исследование предложений украинского языка с предложно-субстантивным комплексом с позиции семантического синтаксиса, поскольку в современной украинистике статус таких предложений остается неоднозначным и отсутствует четкое обозначение семантико-синтаксических модификаций. Определен функционально-семантический потенциал предложно-субстантивного комплекса в структуре предложения, в частности в двухъядерной предикативной системе.

В работе обоснован лингвистический статус предложно-субстантивного комплекса, охарактеризован предлог как формальный показатель выражения семантического отношения; определены функционально-семантические параметры предложно-субстантивного комплекса с объектным и инструментальным значениями; проанализированы семантико-синтаксические модификации предложно-субстантивного комплекса с каузальной, темпоральной и локативной семантикой.

Предложно-субстантивний комплекс рассматривается в диссертации как сложное, внутренне противоречивое сочетание двух компонентов: с одной стороны, предлога в роли семантического элемента, что существенно влияет на семантику комплекса, с другой стороны, как формально-грамматический показатель синтаксической связи существительного как стабильной единицы, наделенной определенными лексическими и морфологическими признаками, обусловленными косвенным падежом, но проявляющей свою семантическую и синтаксическую природу только в сочетании с предлогом.

Семантическая организация исследуемого комплекса зависит от: 1) композиционного и качественного состава компонентов, входящих в него; 2) позиционного размещения комплекса относительно предиката (левосторонняя и правосторонняя позиции, инициальная и конечная позиции); 3) функционально-ролевых параметров комплекса, которым присуща как субстанциальная, так и предикатная природа; 4) модели комплекса, общий вид которой $[P_{\text{аер}} + S_x]$, причем модель обладает способностью к усложнению адъективным компликатором, субстантивним компликатором.

Предложно-субстантивні комплекси представлені в складі двохъядерної предикативної системи, т. е. в поліпредикативній конструкції, що дозволило учитивати семантичні наслідки синтаксических

компонентов и отношения между ними при описании ядерной семантики предложения. Определена центральная семантико-синтаксическая модель предложения с комплексом в составе конструктивной модели, имеющей такой вид: **S + P [P₁ (V_f) + P₂ (Praep + S_x)]**, где S – субъект, P – предикативный комплекс, P₁ – основной предикат, P₂ – потенциально основной предикат.

Анализ фактического материала показал, что предложно-субстантивный комплекс в семантико-синтаксической структуре предложения является одним из ключевых компонентов, компликатором ее модели.

Диссертационное исследование является открытым источником информации, расширяющим границы дальнейших научных интересов исследователей семантического синтаксиса.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предложно-субстантивный комплекс, предикат, предлог, модель, двухъядерная предикативная система, объектив, инструменталь, каузальная семантика, темпоральная семантика, локативная семантика.

SUMMARY

O. Vorobets. Prepositional Substantival Complex in the Semantic and Syntactic Structure of the Sentence. – Manuscript.

Thesis for the Candidate's Degree in Philology on Specialty 10.02.01 – the Ukrainian Language. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2012.

The dissertation explores the functions of the prepositional substantival complex in the semantic and syntactic sentence structure.

Complex research of the Ukrainian sentences with prepositional substantival complex from the perspective of semantic syntax has been undertaken, determined by the ambiguous approach to the above mentioned sentences in the modern Ukrainian language and unclear definition of semantic syntactic modifications. The functional semantic potential of the prepositional substantival complex in the sentence structure of the complex, particularly dual-core predicate system, has been considered.

The linguistic status of prepositional substantival complex has been explored; the preposition as a formal parameter of the semantic relations expression has been characterized; functional and semantic parameters of the prepositional substantival complex with the objective and instrumental meaning have been defined; semantic and syntactic modification of the prepositional substantival complex with causal, temporal and locative connotations has been analyzed in the thesis.

The research shows that the prepositional substantival complex in the semantic syntactic sentence structure is one of the key components and can often be a complicator of its model.

The thesis is an open source of information that gives an opportunity for the further research of syntax-semantics interface.

Keywords: semantic and syntactic sentence structure, prepositional substantival complex (PSC), predicate, preposition, model, dual-core predicate system, objective, instrumental, causal semantics, temporal semantics, locative semantics.

Підп. до друку 19. 04. 2012. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Вид. арк. 0.9. Зам. № 48. Тираж 100 пр. Віддруковано на ризографі.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

